

olleet havaittavissa uuden kansainvälisen tiedotusjärjestyksen luomisessa.

Jyrki Jyrkiäinen

Kulttuuri monikansallisten käsissä

MATTELART, Armand. *Multinational Corporations and the Control of Culture*. Sussex, The Harvester Press, 1979.

Mattelartin kirja ilmestyi ranskaksi jo vuonna 1976; käsillä oleva versio on kolme vuotta siten ilmestynyt englanninos.

Kirjassaan Mattelart analysoi monikansallisia yrityksiä - olipa niiden pääasiallisena toimialana sotatarvikkeet tai julkaisutoiminta - jotka kontrolloivat kulttuurin ja viestinnän osaluokkia elektroniikasta ja avaruusteknologiasta mainontaan ja koulutukseen. (Termien multinational - monikansallinen, international - kansainvälinen ja transnational - ylikansallinen merkityksistä, ks. Varis, 1975. Johdonmukaisuuden vuoksi käytän Mattelartin termiä monikansallinen.) Mattelartin keskeisin kysymys on: Kuka kontrolloi kulttuuria, sekä sen 'materiaalisia' että 'ideaalisia' puolia (tai hieman toisin ilmaistuna 'laitteistoa' eli 'hardwarea' ja 'ohjelmistoa' eli 'softwarea') - ja millä keinoin? Tekijän mukaan tutkimuksen tarkoituksena on "... eritellä hallitsevien luokkien ideologisen hyökkäyksen muodot pääoman kansainvälisen kasautumisen nykyisellä tasolla, eritellä pääoman agenttien liikkuvuutta ja määritellä vallan siirrot, joita nykyinen vaihe pakottaa suorittamaan. Minkä tyyppinen ideologinen apparaatti on seurauksena pääoman kansainvälistymisestä?" (§. 2.)

Mattelart keskittyy tarkastelemaan monikansallisten yritysten harjoittaman kulttuurin kontrollin maailmanlaajuisesta rakennetta. Tämä tekee kirjasta oikeastaan pioneerityön joukkotiedotustutkimuksessa, joka varsin myöhään, vas-

ta 1970-luvun alkupuolelta lähtien on havainnut kulttuurin ja kommunikaation kansainväliset mitasuhteet. Tämä 'löytö' on johtanut siihen, että on myönnetty varhaisempien mm. kolmannen maailman maita koskevien kulttuurin ja kommunikaation tutkimusten (esim. Schramm, 1964) rajoitukset. Noissa tutkimuksissa kehityksen ja kommunikaation kapeapohjainen analyysi jätti täydellisesti huomiotta globaalit (ulkoiset) puitteet, jotka vaikuttavat kansallisiin olosuhteisiin (tällaisen lähestymistavan kritiikistä ks. Golding, 1974).

Vähitellen tutkimustulokset osoittivat, että myös kulttuurisfääri jäsenyyttä 'metropolin' ja 'periferian', ylivalan ja riippuvuuden termein. Kulttuurin kansainvälistymisestä ei seurannut ainoastaan kulttuurituotannon kasvava keskittyminen, vaan myös kansallinen ja kansainvälinen konglomeroituminen. Nämä olivat joitakin niistä 'löydöistä', jotka johtivat 'kulttuuri-imperialismin' teesiin 1970-luvulla suuressa osassa kulttuurin kansainvälisten aspektien kritiikistä tutkimusta.

Samanaikaisesti ja tähän akateemiseen debattiin liittyen kiihtyi poliittinen väittely näistä asioista 1970-luvulla, erityisesti UNESCO:n piirissä. Kolmannen maailman maat, erityisesti sitoutumattomien maiden liikkeeseen kuuluvat, korottivat äänensä 'vanhaa imperialistista struktuuria' vastaan ja vaativat viestintä- ja kulttuuripolitiikan foorumeilla uuden kansainvälisen tiedotusjärjestyksen luomista. Näiden kysymysten suhteellisen nopea, mutta laajalle levinnyt esiinnoisuus on selitettävissä osittain globaalien poliittisten voimien 'voimatasapainon' muutoksesta, osittain viime vuosikymmenen aikana tapahtuneen informaation tuotannon ja levityksen kansainvälistymisen kiihtymisestä käsin. Viimeksi mainittuihin seikkoihin liittyy teknologinen kehitys, niin avaruus- kuin tietokoneistetun tietojenvälityksen teknologian kehitys, mikä on tarjonnut yhä tehokkaampia ja kehittyneempiä keinoja kulttuurin tunkeutumiselle kaikenlaisien rajojen yli.

Pohjimmiltaan juuri nämä kehityspiirteet asettavat puitteet Mattelartin kirjalle, joka analysoi monikansallisia yrityksiä hallitsevien

luokkien ja erityisesti Pohjois-Amerikan imperiumin hallitsevan luokan ideologisina apparaateina. Tämän imperiumin - ja pääoman - luontainen tarve laajentua tuo mukanaan kulttuuri-kaupan kansainvälistymisen, prosessin, jossa voittajia ovat ne, joilla on hallussaan huipputeknologia. Mutta kulttuurituotanto "... heijastaa myös uusia poliittisia ja sotilaallisia ulottuvuuksia pohjoisamerikkalaisessa yhteiskunnassa" (s. 3). Mattelartin mukaan imperialismin ja valtiomonopolistisen kapitalismin nykyisellä tasolla perinteinen jako talouden, politiikan, kulttuurin ja sotakoneiston välillä on luhistunut, ja siten on ilmestynyt uusia valtiokäytännön muotoja. Tätä taustaa vasten ideologiset/kulttuuriset muodot ovat saamassa kasvavaa merkitystä kansainvälisessä luokkataistelussa "matalan profiilin strategioiden, seurauksena yhä taitavampien kansalaisten aloitteellisuutta vastaan suunnattujen väliintulon muotojen omaksumisen" seurauksena (s. 3). Keinot taloudellisten ja ideologisten voittojen maksimoimiseksi vaihtelevat, ja ne ajanmukaistetaan säännöllisesti. Tässä yhteydessä Mattelart viittaa sosiaalisen kontrollin lisääntyvään rationalisointiin niin kutsutun massakulttuurin avulla. Massakulttuurin tuottajien piirissä ollaan esimerkiksi entistä selvemmin luopumassa käsityksestä, jonka mukaan yleisö olisi monoliittinen joukko. Sen sijaan lähestytään yleisöä (esimerkiksi koulutuksessa ja mainonnassa) ottamalla huomioon "kunkin ikäryhmän, kunkin sosiaalisen kategorian" erityistarpeet ja erityiset kiinnostuksen kohteet (s. 3). Perimmäisenä tavoitteena ei ole ainoastaan universaali kulttuuri, vaan universaalit markkinat Pohjois-Amerikan imperiumin 'etujoukoille'. Lyhyesti sanoen Mattelart tekee deskriptiivisen selvityksen monikansallisista yrityksistä pääoman keskittymisen uusina muotoina, sitä seuraavista kulutuksen ja tuotannon uusista malleista sekä valtion intervention uusista muodoista.

Mattelartin kirja kärsii kuitenkin samoista puutteista kuin useimmat muutkin 'kulttuuri-imperialismin' skeemalle rakentuvat tutkimukset. Täsmällisesti sanoen niistä puuttuu sellainen koherentti, täsmällinen ja kehitetty teoreetti-

nen apparaatti, jolla olisi kyky selittää esimerkiksi monikansallisten yritysten esiinnousu ja rooli kulttuurin alueella. Tässä mielessä ei ole olemassa mitään 'kulttuuri-imperialismin' teoriaa; termi pysyy yhä löyhänä lausumattomia oletuksia sisältävien käsitysten sekoituksena. Tilanne on oireellinen joukkotiedotustutkimukselle myös yleisemmin. Se osoittaa kuilun, joka vallitsee joukkotiedotustutkimuksen ja muiden tutkimuksen alueiden välillä. Tässä nimenomaisessa tapauksessa tiedonvälityksen kansainvälistymisen laajuus havaittiin enemmän tai vähemmän 'tyhjiössä', eikä siihen onnistuttu yhdistämään kehitellympää teoreettista analyysia pääoman kansainvälistymisestä, monikansallisten yritysten roolista jne. Sitä paitsi tiedotustutkijat jättivät kehityssosiologian ja riippuvuusteoriat paljolti huomiotta. 'Kulttuuri-imperialismi'-termin avulla saatiin nostetuksi esiin syntipukki: kulttuurisfääri yhdistettiin näennäisesti imperialistiseen systeemiin kokonaisuutena.

Tämä ehkä nieman epäreilu ja karkea yleisyys ei ole missään mielessä tarkoitettu heikentämään kulttuurin kansainvälistymistä käsittelevien töiden (kuten esim. Schiller, 1976; Varis, 1976) arvoa tai syytökseksi Mattelartille sen vuoksi, ettei hän ole varustautunut kulttuuri-imperialismin teorioilla, vaan tutkii konkreettisia monikansallisia yrityksiä imperialismin välineinä. Se on tarkoitettu painottamaan teoreettisen kulttuuri-imperialismin analyysin välttämättömyyttä tulevassa tutkimuksessa.

Mattelartin kirja - itse asiassa artikkelikokoelma - valaisee ja antaa sisältöä teeseille uusista muodoista ja käytännöistä, joita edellä kuvattiin. Kolme ensimmäistä lukua on pyhitetty 'hardwaren' eli 'laitteiston' kontrollin tarkasteluun. Niissä dokumentoidaan, kuinka elektroniikkateollisuuden ja avaruusteknologisen teollisuuden kansainvälistyminen johti Pohjois-Amerikan hegemoniaan ja lopulta erottamattomaan suhteeseen sota- ja kulttuuriteollisuuden välillä. Sotateknologian 'sivilisoiminen' ei ole ainoastaan sotilaallis-teollisen kompleksin, vaan myös valtion etujen mukaista. Yksi kaikkein merkittävimmistä alueista, joil-

la Mattelart tunnistaa näiden kumppaneiden yhteiset intressit, on avaruuden valloitus. Esi-merkki tältä alalta on Comsat, kansainvälisen satelliittihallintoelimen perustaminen. Yhdysvaltojen hallitus sai oikeuden nimittää omat edustajansa johtokuntaan, jossa ovat edustettuina myös osakkeenomistajat, tärkeimpinä ATT, ITT, GTE ja RCA. Tämä järjestely "takasi pysyvän liittoutuman valtiokoneiston ja uuden teknologian suurten valmistajien välillä" (s. 80).

Liittoutuma on menestynyt myös avaruusteknologian uusissa sovellutuksissa, kuten esimerkiksi satelliitteihin yhdistetyn tietokoneiden ja teleinformaatiota käsittelevien laitteistojen verkoston luomisessa. Tällä verkostolla, Satellite Business Systemsillä (SBS), jossa pääosakkaina ovat tällä hetkellä Comsat ja IBM (vrt. Jacobson, 1979), tulee epäilemättä yhdessä suoraan vastaanottimiin ohjelmaa välittävien (Direct Broadcasting Satellites, DBS) satelliittien kanssa olemaan kauaskantoisia seurauksia koko informaation/kulttuurin alueella. Mattelartin tekemä yksityiskohtainen selvitys tämän laitteistoteollisuuden kontrollista ei jätä paljon tilaa epäilykselle siitä, missä kontrolli sijaitsee: se on jättimäisten monikansallisten yritysten käsissä, toisin sanoen suurpääoman hallussa, niiden hallussa, joilla on kaikkein kehittynein teknologia käytössään.

Analysoidessaan monikansallisten yritysten tunkeutumista akateemisen ja ammattikoulutuksen aloille, erityisesti laajenevan audiovisuaalisen koulutuksen alalla Mattelart esittää kiistattomia todisteita monikansallisten yritysten, Pentagonin ja Yhdysvaltain ulkoministeriön yhteisistä pyrkimyksistä.

Mattelartin koulutuksen analyysi tuo esiin myös erään olennaisen ongelman, joka kulkee läpi koko kirjan. Mattelart kuvaa aivan oikein eurooppalaisperäisiä monikansallisia yrityksiä, jotka toimivat koulutuksen alalla (kuten esim. Longmans tai Hachette kustannusallalla, s. 147-151). Kuitenkaan Mattelart ei käsittele eurooppalaisten ja amerikkalaisten monikansallisten yritysten välistä suhdetta juuri lainkaan. Tämä puute vaikeuttaa lukijan mahdollisuuksia

saada yhdenmukainen kuva imperialistisen systeemin perusluonteesta. Kuten aiemmin havaittiin, Mattelart näyttää samastavan imperialismin Pohjois-Amerikan absoluuttisen dominanssin kanssa. Kuitenkin läpi koko varsinaisen analyysinsä Mattelart esittää eurooppalaiset monikansalliset yritykset vastaavien pohjoisamerikkalaisten yritysten kilpailijoina, toisinaan hän taas viittaa eurooppalaisten monikansallisten yritysten keskinäiseen kilpailuun. Eräässä kohdassa hän viittaa "päättymättömään kapitalistien väliseen kilpailuun" (s. 112) ja toisessa kohdassa pohjoisamerikkalaisten ja eurooppalaisten monikansallisten yritysten välisiin yhteenliittymiin. Hämmennys vain lisääntyy, kun Mattelart esittelee 'subimperialismin' (s. 102) käsitteen pelkin esimerkein, jotka ainakin näyttävät käsitteellistävän imperialismin puhtaasti poliittisin termein. Mattelart väittää, että kehittyneen elektroniikka- ja avaruusteknologian avulla USA korottaa tietyt kolmannen maailman maat poliiseiksi, jotka on pantu vaihtamaan naapureitaan.

Kysymys siitä, pitäisikö imperialistinen systeemi nähdä eri 'pääomien' välisenä kilpailuna vai yhtenäisenä systeeminä ja mitkä ovat kummankin lähestymistavan omaksumisen seuraukset, kaipa johdonmukaisempaa ja perusteellisempaa tarkastelua. Tällaisen tarkastelun puuttuessa tuntuu Mattelartille jäävän keskenään vastakkaisia johtopäätöksiä, ja lukija jää toisinaan vakuuttumatta hänen perusteestään, jonka mukaan imperialismi on yhtä kuin pohjoisamerikkalainen imperialismi.

Ainakin osittain Mattelartin näkemys johtuu siitä, että hän on valinnut Latinalaisen Amerikan USA:n imperialismiin tiukimmin sitomana alueena pääesimerkikseen 'periferiasta', kun kuitenkin esimerkiksi Afrikan valtiot ovat olleet eurooppalaisperäisten monikansallisten yritysten ekspansion areenana. Mattelartin kiinnostus ja hänen erittäin tarkka Latinalaisen Amerikan tuntemuksensa selittyy hänen taustastaan: hän työskenteli Chilessä yksitoista vuotta, kunnes hänet karkotettiin vuoden 1973 vallankaappauksen jälkeen.

Kuten aiemmin havaittiin, on yksi Mattelart-

tin analyysin pääteeseistä 'imperialistisen valtion ja monikansallisten yritysten välinen allianssi', liittoutuma, joka näyttää olevan vallitsevana kaikilla mahdollisilla kulttuurin alueilla. Kuitenkin kirjasta puuttuu yhtenäinen kuva siitä, mitä Mattelartin esiin manaamat uudet valtiolliset praktiikat täsmällisemmin ovat. Onko kyseessä vain liittoutuma, jossa valtio on yhtenä osapuolena? Vaatimus valtion - eikä vain yhdysvaltalaisen valtion - ja monikansallisten välisten suhteiden, kansallisvaltioiden välisten suhteiden tarkemmasta kuvauksesta imperialismiin nykytasolla on mielestäni perusteltua, sillä nämä kysymykset ovat keskeisiä koko Mattelartin analyysissä. Näiden kysymysten johdonmukaisen teoreettisen käsittelyn puuttumisen vuoksi lukijalle jää monikansallista kuva 'hallitsevien luokkien ideologisina apparatusina'. Valtio puolestaan näyttäytyy hallitsevien luokkien instrumenttina. Niinpä lukijan on tarkastelun puutteellisuuden vuoksi pakko tehdä johtopäätös salaliittoteoriasta: kaiken tämän takana on salajuoni! Nämä salajuonen tunteukset vain vahvistuvat, kun tutkimuksen kohteeksi määritellään 'ideologinen offensiivi' (s. 2.) Tällä en tarkoita, että Mattelart hylkäisi 'pääoman logiikan' imperialismiin perustavanlaatuisena liikevoimana. Jättäessään liian paljon tilaa salajuonille hän ei kuitenkaan onnistu rakentamaan riittävää siltaa näiden kahden perspektiivin välille.

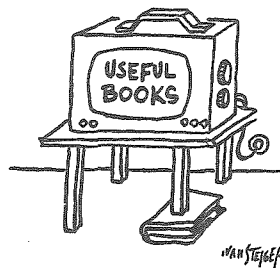
Vain ohimennen Mattelart kiinnittää laajempaa huomiota kansallisvaltion ongelmaan monikansallisten yritysten aikakaudella esittämällä perusteluja kansallisvaltioiden katoamista tukevaa näkemystä vastaan. Tämä, kuten myös kansallisvaltioiden rooli erityisesti 'periferiassa' olisi ansainnut lähemmän tarkastelun, sillä se on asia, joka on luonnostaan yhteydessä monimutkaiseen - ja ajankohtaiseen - kysymykseen 'kansallisesta kulttuurista'. Ilman analyysiä niin sanotuista kansallisista kulttuureista ja 'periferisten' maiden perimmäisistä rakenteista, joihin monikansalliset ovat 'soluttautuneet', Imperiumin menestyksen selitys jää melko puutteelliseksi ja käsittämättömäksi - ja niin totta puhuen käy koko 'kulttuuri-imperialismin' käsitteelle,

kuten Mattelart aivan oikein osoittaa huomauttaessaan:

"Kulttuuri-imperialismin konseptin määrittämiseksi on ensin välttämätöntä tutkia ja rajata "kansallisen kulttuurin" konseptio. Tätä ajatusta ei voida määritellä tarkemmin muuten kuin ottamalla huomioon kansallisten porvaristojen suhde Pohjois-Amerikan Imperiumin ryhmittymiin ... [koska] tunkeutumalla kansallisten kulttuurien huokoisimpien elementtien läpi Pohjois-Amerikan imperialismi tuottaa uudestaan päällysrakenteen olosuhteet, jotka mahdollistavat sen menestymisen." (S. 231.)

On erittäin valitettavaa, että tämä teesi on jäänyt kehittämättä. Konkreettinen analyysi jättää 'periferian' täysin 'passiiviseksi vastaanottajaksi', jolla ei ole minkäänlaista omaa dynamiikkaa.

Mattelartin analyysi jättää myös selvittämättä keskeisen kysymyksen kontrollin luonteesta. Mitä termi 'kontrolli' itse asiassa merkitsee? Tarkoiton sitä, että kahlattuaan läpi massiivisen määrän tietoa lukija toivoisi pääsevänsä lukuun, jossa vedettäisiin yhteen ainakin joitakin johtopäätöksiä ja monikansallisten 'vaikutuksia' esimerkiksi niin kutsuttuihin kansallisiin kulttuureihin. Tämäkin luku kuitenkin puuttuu.

Yleisesti ottaen Mattelartin kirja vaatii lukijalta paljon: on varsin helppoa eksyä yksityiskohtaisten tietojen viidakkoon, ja Mattelart jättää ehkäpä liian paljon luettavaksi rivien välistä. En suosittele tätä kirjaa ensimmäiseksi luettavaksi tai alkeisoppikirjaksi 'kulttuuri-imperialismista' ja/tai monikansallisista yrityksistä kulttuurin alueella. Silti se tuo erittäin arvokkaan lisän sekä teoreetti-

seen keskusteluun että konkreettiseen analyysiin tarjoamalla konkreettisen selvityksen vallitsevan kulttuurisysteemin elinvoimaisimmista piirteistä globaalilla tasolla.

Kriittiset huomatukseni ja vaatimukseni 'puuttuvista' luvuista eivät millään lailla vähennä Mattelartin kirjan arvoa; päinvastoin ne osoittavat, että koneiston analyysi synnyttää omalta osaltaan tärkeitä kysymyksiä edelleen tutkittaviksi ja kehiteltäviksi, kuten Mattelart itse onkin tehnyt useissa muissa yhteyksissä. Hänen myöhempi artikkelinsa (Mattelart, 1979) on lukemisen arvoinen täydentävänä tekstinä, sillä se selvittää ja kehittää monia esillä olevan kirjan perustavanlaatuisista teoreettisista kysymyksistä.

Epäilemättä Mattelart pääsee kirjassaan siihen, mihin on pyrkinytkin: hän paljastaa kulttuuri-imperialismin haamun ja sen monet kasvot. Ja silti - ehkäpä onneksi - jotkut tuon haamun kasvoista jäävät vielä tutkimuksen paljastettaviksi. Tällä tiellä ei kenenkään pitäisi sivuuttaa Mattelartin kirjaa.

Leena PaIdän

(Julkaistu alunperin *Media, Culture and Society* -lehden numerossa 3, 1980. Käännös Pekka Väisänen.)

LÄHTEET

- GOLDING, P. Media role in national development, critique of a theoretical orthodoxy. *Journal of Communication*, Summer 1974, s. 39-53.
- JACOBSON, R.E. Satellite business systems and the concept of the dispersed enterprise: an end to national sovereignty? *Media, Culture and Society*, 1 (3), 1979, s. 235-253.
- MATTELART, A. For a class analysis of communication. Teoksessa MATTELART, A. & SIEGLAUB, S. (eds.). *Communication and class struggle*, vol. 1. New York, International General, 1979, s. 23-70.
- SCHILLER, H.I. *Communication and cultural domination*. New York, International Arts and Science Press, 1976.
- SCHRAMM, W. *Mass media and national development*. Unesco, 1964.
- VARIS, T. The impact of transnational corporations on communication. *Tampere Peace Research Institute, Research reports*, no. 10, 1975.
- VARIS, T. Aspects of the impact of transnational corporations on communication. *International Social Science Journal*, 28 (4), 1976.

Maan mahtavin valintamyymälä

KLEMOLA, Pertti. *Helsingin Sanomat, sananvapauden monopoli*. Helsinki, Otava, 1981. 383 s.

"Lehden uutisaineisto valitaan ja painotetaan sillä ainoalla tähtäimellä, että se antaisi Suomesta ja muista maista niin toden ja tuoreen, niin oikean ja olennaisen, niin rehellisen ja kokonaisen kuvan kuin lehden tekijät kaikessa vajavaisuudessaan vain osaavat."

Päätoimittaja

Simopekka Nortamo HS 6.12.81

Mikäli tätä Nortamon toteamusta tulkitaan ilkeästi ikäänkuin Klemolan hengessä niin Pertti Klemolan tuore kirja Helsingin Sanomista esittelee lehden tekijöitten vajavaisuuksia. Sillä Klemolan mukaan "Helsingin Sanomat ei harrasta tutkivaa journalismia käsitteen vaateliaassa merkityksessä, vaikka sillä olisi siihen muita lehtiä paremmat mahdollisuudet" (s. 143), sitäpaitsi "suomalaisen laatulehden kolumnistikaarti on irvikuva kansainvälisestä käsitteestä" (s. 263) ja suuren lehden "sopii lyödä pieniä sumeilematta" (s. 168). Lisäksi Klemola kirpeästi kysyy, että "milloin 1970-luvun puolivälin jälkeen suomalainen valtalehti on virittänyt kulttuurisivuillaan keskustelun, jolla se on pyrkinyt viemään jotakin tärkeätä asiaa eteenpäin?" (S. 169.) Tässä vain muutamia poimintoja Klemolan arsenaalista.

Koska kirja Helsingin Sanomista on tekijänsä aiempien raporttikirjojen tyylin mukaisesti hyvin konkreettinen, asiat ja nimet esiintyvät oikeilla nimillä, on sitä ehditty jo haukkua juoruilevaksi (esim. Erkkä Lehtola Aamulehdessä). Klemolan kirjaa lukiessa onkin pakko asettaa itselleen kysymys: verhosivatko ihmiset jälleen todellisen asian? Tästähän tekijä kirjassaan syyttää nimenomaan Helsingin Sanomien omaa journalismia. Miettiessäni vastausta tähän kysymykseen minun oli pakko myöntää itselleni, että Pertti Klemolan yksityiskohtia hipelöivä kirjoitustapa on jollakin tavalla aina miellyttänyt. Ja toisaalta sitten Klemolan kirja jos mikään on mitä oivallisin kohde objektiivisuuskeskustelulle.